

עניינים תוכן

3.....	מבוא
5.....	פרק 1: חשיבותה של ירושלים בעיני האסלאם
7.....	פרק 2: כיבוש ירושלים ע"י הערבים 640 - 1099 לספירה
11.....	פרק 3: כיבוש ירושלים ע"י צלאח אל אדין
11.....	(1187-1250)
15.....	פרק 4: ירושלים תחת המדינה הממלוכית
18.....	פרק 5: כיבוש ירושלים בתקופת האימפריה העות'מאנית
20.....	סיכום
23.....	ביבליוגרפיה:

מבוא

ירושלים, עיר עתיקה, רבת שנים ורבת תהפוכות. לעיר ירושלים אין אח ורע מבחינת מעמדה הדתי בקרב שלושת הדתות המונותאיסטיות ובעימותן. מעמד העיר בתודעה היהודית, כבמות המאורעות ההיסטוריים העתיקים של תולדות עם ישראל, מן העת העתיקה ועד העת המודרנית של ימנו, בתודעה הנוצרית, כזירת המאורעות האחרונים של משיח – ישו הנוצרי, חייו, נבואתו ומותו, והמסורת השלישית והאחרונה, מסורת האסלאם, שמיקמה את ירושלים כמרכז המסע של מוחמד שמסופר בקוראן¹ (ארחיב על כך בפרק ייעודי).

ירושלים היא נדירה בכל הנוגע להיסטוריה המורכבת שלה שעודנה נכתבת. בעיר ירושלים חלו שינויים רבים, תמיד בהתאם לשלטון הנוכחי, אשר קבע לא רק את מבנה הממסד, אלא גם ובעיקר את פני העיר. העובדה שירושלים קדושה עבור הממסד השליט הביאה לכך ששינוי פני העיר בהתאם לדת השלטת היה בראש העדיפויות של השלטון. שינוי פני העיר קבעו מתכונות חדשות לקיומה הפיזי של העיר. נשתנו קווי מתאר, ביצורים, שכונות ורבעים שנעזבו או יושבו, מערך חדש של ביצורים, בנייה של חומות או שיפוצן, מגדלים, חפירים, ובהכל בהתאם לשלטון ולצרכיו².

שינויים שלטוניים ודתיים יצרו מוקדי כוח חדשים ומרכזי משיכה שהשתנו מדור לדור. העמדות אסטרטגיות של ביצורים ועמדות מפתח כלכליות הכתיבו את הקשרים של העיר עם סביבתה הקרובה והרחוקה, ולעיתים גם הכתיבו יחסים בין אישים של האוכלוסייה המקומית עם הסביבה מחוץ לירושלים. המסגרת הפיזית שהשתנתה לאורך השנים הביאה לתמורות דמוגרפיות אשר שינו במשך הזמן מן הקצה לקצה את ההרכב האתני, הדתי והלשוני של תושבי העיר וזיקתם למוקדי דת וכוח שמחוצה לה. דבר נוסף וחשוב לעבודתי, הוא המניע שלשמו כבשו את ירושלים, לא תמיד המניע היה דתי, ועובדה זו שינתה את פעולותיהם של השליטים (המוסלמים בהקשר זה) בכל הנוגע לשינוי פני העיר³. תהליך השינויים מתקופה לתקופה בכל הנוגע לפני העיר הוא מורכב, ובעבודה זו ארצה לבדוק את תהליך זה בכל בנוגע לכיבוש האסלאם את ירושלים. שאלת המחקר שתנחה אותי: כיצד השתנו פני העיר של ירושלים מבחינה פיזית – ביצורים, שכונות, מבני דת, מבני תרבות, מבני שלטון, מרכז מסחרי וכדומה בתקופות של הכיבוש המוסלמי? אתמקד במספר תקופות מרכזיות אותן ארצה לבחון.

מחקרים רבים דנו בנושא המערך הפיזי והמבני של ערים מוסלמיות, בתחילת עידן המחקר הזה ובר גרס כי העיר המזרחית היא כלל לא עיר, מתוך מבט על עיר מערבית, אלא ישות חסרה ללא מאפיינים עירוניים מבוהקים. החוקר סוויזה הדגיש כי הערים ה'מוסלמיות' שחקר, שאופיינו בעינינו בחוסר סדר ובהיעדרם של מוסדות עירוניים לדעתו, כך לדעתו הייתה גם דמשק.

¹ Oleg Grabar, author, The shape of the holy : early Islamic, Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 1996. Pp 121 (see: Oleg, The shape)

² יעקב שביט, ירושלים: ביוגרפיה, תל-אביב: עם עובד, 1998, עמ' 15-16, (להלן: יעקב, ירושלים)
³ משה גיל, היסטוריה פוליטית של ירושלים בתקופה הערבית הקדומה, בתוך: ספר ירושלים: התקופה המוסלמית הקדומה, 638-1099 / העורך: יהושע פראוור. ירושלים: יד יצחק בן-צבי, תשמ"ז 1987. עמ' 1 (להלן: משה, היסטוריה)

פרק 1: חשיבותה של ירושלים בעיני האסלאם

קדושתה ומעמדה של ירושלים באסלאם היא למחקרים רבים במאה הנוכחית. בעיקר בשל העדרה של ספרות שבחי ירושלים עתיקת ימים, כפי שיש לערים מכה ומדינה (וערים נוספות פחות מוכרות) בתקופה הערבית הקדומה.

ע"פ המסורת המוסלמית המרכזית – ירושלים היא "הקבלה" – כיוון התפילה הראשון, והשלישית במעמדה מבחינת קדושתה לאסלאם אחרי מכה ומדינה. מעמדה כ- "קבלה" בוטל לטובת הכעבה במכה. ירושלים לא מוגדרת כעיר "חרם" - עיר שמעמד הקדושה שלה אוסר על לחימה בשטחה, ציד, כריתת עצים ועוד, כמו מכה ומדינה⁴.

מקור הקדושה של מכה הוא הקוראן, ושל מדינה הוא החדית' (מסורות שמיוחסות לנביא מוחמד). בקוראן אין אזכור מפורש של ירושלים, ואף לא באחת השמות המקובלים בתקופה שלפני האסלאם ואחרי הופעתו. פרשנות הקוראן שהחלה לקראת סוף המאה הראשונה מייחסת לירושלים שמות וכינויים שמופיעים בקוראן כמו: אלזיתון, מבוא צדק, אלמסג'ד אלאקצא (המסגד המרוחק ביותר/הקיצון) ועוד מספר שמות. הכינוי האחרון זכה לתהודה וההכרה הרבה ביותר בקרב חכמי ההלכה המוסלמית ובקרב הציבור המוסלמי לאורך השנים. יחד עם זאת, אין תשובה ברורה לשאלה מתי נקבע שזהו שמה של ירושלים הקשור למסע הלילי של מוחמד לירושלים- הר הבית (למבנה ספציפי) ומשם השמימה. החוקרים אינם מאוחדים בדעתם בנושא זה ולדידם שורש הבעיה נעוץ מניסוח הפסוק עצמו שמתאר את המסע הלילי ולא מאפשר הכרעה חד משמעית על מיקום האירוע ולכן יש מקום לפרשנויות סותרות⁵.

יחד עם זאת, ע"פ מחקרים, הפסוקים בקוראן באותה פרשה נותנים להבין שחורבן בית ראשון והשני מהווים מאורעות חשובים ביותר בתולדות בני ישראל. הפסוק השביעי אך מכנה את המקדש בשם – אלמסג'ד. ולפי המסורת המוסלמית הדומיננטית, הכוונה למסגד אל אקצא המוזכר בפתח פרשת המסע בלילה, הנקראת גם פרשת בני ישראל. על אף המחלוקת בהקשר זה, עולה מסקנה ודאית, שבתקופה שבה נקשרו יחד הפסוק הראשון – פרשת המסע בלילה של מוחמד והפסוק ה 8 שבאותה פרשה המסורת זיהתה את אלמסג'ד אלאקצא עם בית המקדש בירושלים והיא הייתה מבוססת דיו על מנת להיות מרכזית⁶.

אודות המסע הלילי של מוחמד שהקנה לירושלים את מעמדה באסלאם: ע"פ המסורות המסע היה בשנת 621 לספירה, מסעו של הנביא השמימה על גבי חמור או בהמה אחרת בצבע לבן בשם "אל-בוראק" עם כנפיים, בלוויתו של המלאך גבריאל. הנביא מוחמד יוצא ממכה לירושלים (מכונה המסגד אל אקצא – הקיצון) למתחם הר הבית, ומשם עולה לרקיע השביעי ומקבל את "הצלאה" – מצוות התפילה המוסלמית (מספר פעמים ביום וכיוון התפילה שמשתנה למכה).

ע"פ המסורת, מוחמד קשר את החמור המכונף – "אל בוראק" לכותל המערבי שמכונה בקוראן –"קיר אל בוראק". במחקר האסלאמי אין מידע אודות הקשר בין הכותל המערבי לבין המסורת המוסלמית העתיקה והמסע של מוחמד בלילה.

⁴ יצחק חסון, ירושלים בראייה המוסלמית, בתוך: ספר ירושלים: התקופה המוסלמית הקדומה, 638-1099 / העורך: יהושע פראוור. ירושלים: יד יצחק בן-צבי, תשמ"ז 1987. עמ' 283-284 (להלן: יצחק, ירושלים)
⁵ שלמה דב גוטיין, שמות ירושלים: שמותיה הערביים של ירושלים, היישוב בא"י עמ' 32-35
⁶ יצחק, ירושלים, עמ' 287